

ETIČKI IZAZOVI KVALITATIVNIH ISTRAŽIVANJA U ZAJEDNICI: OD PLANIRANJA DO ISTRAŽIVAČKOG IZVJEŠTAJA

SAŽETAK

U radu se daje kritički pregled etičkih izazova koji se javljaju u kvalitativnim istraživanjima. Temeljno je polazište rada da se kvalitativna istraživanja razlikuju od kvantitativnih u metodološkom pogledu, no da etička istraživanja nije suštinski različita, već se razlikuje u intenzitetu, količini i prisutnosti. Ova razlika, međutim, uvjetuje da su etička pitanja u kvalitativnim istraživanjima više epistemološke naravi i suštinski metodološka, budući da njihovo (ne)rješavanje može izravno utjecati na valjanost i pouzdanost istraživanja. U radu se daje osnovna etička mapa kvalitativnih istraživanja, koja definira proces od pripreme istraživanja, preko prikupljanja podataka, s temeljnim naglaskom na aspekte odnosa istraživača i sudionika, do izvještavanja. U radu se raspravljaju etički aspekti pojedinih faza istraživačkog procesa, uz poseban naglasak na etičnost izgradnje

Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški, psihologinja, dcorkalo@ffzg.hr

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: listopad, 2013.
Prihvaćeno: prosinac, 2013.
UDK 174 : 303.022
DOI 10.3935/ljsr.v21i2.7

Dinka Čorkalo
Biruški
Odsjek za psihologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Ključne riječi:
etika, kvalitativna
istraživanja, pristanak na
istraživanje, odnos istraživača
i sudionika, pozitivna ili
aktivna etika.

odnosa sa sudionicima istraživanja. Analiziraju se specifičnosti procesa pristanka na istraživanje u kvalitativnim istraživanjima, te etika izvještavanja o rezultatima. Krećući s polazišta kritičke teorije, zagovara se pristup pozitivne ili aktivne etike, uz poštovanje najviših etičkih standarda kao nužnog uvjeta vjerodostojnog kvalitativnog istraživanja.

UVOD

Kvalitativna se istraživanja razlikuju od kvantitativnih u najmanje tri aspekta: 1. uglavnom se odvijaju u prirodnoj okolini sudionika, na nju mogu izravno utjecati, pa je i promijeniti; 2. kvalitativna istraživanja uglavnom uključuju dijeljenje i/ili opažanje osobnih iskustava ljudi, koje se događa u intenzivnoj interakciji istraživača i sudionika, pa je mogući utjecaj istraživačke subjektivnosti daleko veći; 3. subjektivnošću impregnirana istraživačka situacija koja uvijek ima posljedice i za valjanost istraživanja, postavlja pred istraživače specifične etičke izazove od kojih mnogi nisu tipični, pa čak ni relevantni za kvantitativna istraživanja. Napominjem da pojam »subjektivno« u ovome tekstu ne koristim kako bih implicirala navodnu objektivnost kvantitativnog, a subjektivnost kvalitativnog pristupa, nego onako kako pojam »subjektivnost« razumijevaju Denzin i Lincoln (1994.) – naglašavajući socijalnu konstrukciju realiteta, prislan odnos između istraživača i onoga (kao i onih! nap. a.) što istražuje, situacijska ograničenja koja oblikuju istraživanje, pa i njegovu vrijednosnu obojenost. Na ova ću se pitanja vraćati u tekstu.

Temeljno je polazište ovoga teksta da etičko postupanje istraživača predstavlja u kvalitativnim istraživanjima pitanje od fundamentalne važnosti, produbljenije i salijentnije nego je to u kvantitativnima, ne dovodeći, dakako, u pitanje značaj koji etički pristup ima u svakom istraživanju. Naprosto, kako to navode Brinkmann i Kvale (2008.), kvalitativna su istraživanja saturirana etičkim pitanjima, a kriteriji kvalitete u snažnoj su interakciji sa standardima etike (Fossey i sur., 2002.). Stoga nigdje kao u kvalitativnim istraživanjima ne vrijedi teza autorice Anne Greig i suradnika (Greig, Taylor i MacKay, 2007.) prema kojoj etiku kao dio istraživačkog procesa *nikad* (italik u izvorniku, op. a.) ne treba učiti iz prakse već, suprotno, moguće etičke dileme valja razmotriti unaprijed i s najvećom mogućom pomnjom. Naglašavam, međutim, da polazišna teza ovoga teksta nije ni u kom slučaju »kvalitativni eticizam« (Brinkmann i Kvale, 2005.) i stajalište da su kvalitativna istraživanja po svojoj naravi etična, ili barem etičnija od kvantitativnih (usp. Thompson i Russo, 2012.). Ističem samo neke posebnosti koje su svojstvene kvalitativnom pristupu u većoj mjeri nego kvantitativnom ili su čak ekskluzivne.

Na primjer, dok u kvantitativnom istraživanju razrada etičkih pitanja i protokola etičkog postupanja u pojedinim fazama istraživanja predstavlja svojevrsnu znanstvenu nadgradnju, s razmjerno manjim mogućim utjecajem na valjanost ishoda istraživanja, u kvalitativnim su istraživanjima etička pitanja epistemološke naravi (usp. Brinkmann, 2007.), te supstancijalno metodološka. Naime, neetičan će postupak izravno utjecati na valjanost i pouzdanost istraživanja, a učinci se etičkih omaški i/ili povreda kumuliraju, pri čemu neke povrede više ugrožavaju istraživačke procese i ishode od drugih. Ovu je tvrdnju moguće dobro ilustrirati primjerom. Pretpostavimo da u kvalitativnom istraživanju ne možemo zaštititi anonimnost sudionika i/ili povjerljivost podataka (npr. intervjuiramo osobe sasvim jedinstvenih, vrlo prepoznatljivih iskustava). Odgovorni istraživač mora, dakle, obavijestiti svoje sudionike o (ne)mogućnosti zaštite anonimnosti. Njihova očekivana reakcija može biti povećana kontrola odgovora, što rezultira pristranim iskazima. Na ovaj način možemo prikupiti zapravo pristrane ili nedovoljno produbljene podatke, što dovodi u pitanje njihovu valjanost, a tako i valjanost zaključaka koji su na njima utemeljeni. Rezultat je studija moguće niske valjanosti i nepouzdana, odnosno nevjerodostojna studija.

Uzevši u obzir prethodno rečeno, postavlja se i ključno pitanje: ako je važnost istraživačke etike u kvalitativnim istraživanjima tolika, je li ona onda i kvalitativno drukčija? Postavljamo li, naime, u kvalitativnim istraživanjima drukčija pitanja i rješavamo li ih na kvalitativno drukčiji način? U suštinskom smislu ne (no, usp. Orb, Eisenhauer i Wynaden, 2000.). Naime, etički su odabiri u obje vrste istraživanja uglavnom kategorijalno isti (iste vrste), ali se razlikuju u intenzitetu, količini i prisutnosti. Etička su pitanja u kvalitativnim istraživanjima intenzivno prisutna od pripreme do pisanja istraživačkog izvještaja (pa vjerojatno i nakon, što uključuje i recepciju objelodanjene studije i nalaza) (vidi npr. Doucet i Mauthner, 2002.). Na ova ćemo se pitanja vraćati u tekstu. Jednak je i temeljni etički izazov: kako izbalansirati odgovornost prema pojedincu (»subjektu« istraživanja) i odgovornost prema društvu (»korisniku« spoznaje) (Willig, 2008.). Drugim riječima, u obje je vrste istraživanja izazov uravnotežiti dva etička načela: nenanošenja štete i promicanje dobrobiti (za aktere istraživanja) i mogućnost povećavanja korpusa znanja koje može pridonijeti općem dobru. Valja, međutim, imati na umu i osobni interes istraživača, koji može doći u sukob s prethodno navedenim načelima. Istraživaču, npr. može biti karijerno važno objaviti podatke koji su prethodno bili nepoznati, prikupljeni u uvjetima u kojima to nitko ranije nije uspio ili koji su paradigmatički drukčiji, a da se to izravno sukobljava s interesima sudionika i/ili zaštitom njihove privatnosti. Ovakvi su primjeri daleko češći u kvalitativnim, nego kvantitativnim istraživanjima, pa i ovaj aspekt valja uzeti u obzir (npr. Maier i Monahan, 2010.). Stoga, kako Knapp i VandeCreek (2006.) naglašavaju, istraživački pothvat zahtijeva da se znanstveni,

pravni i etički aspekti razmotre na krajnje brižljiv i temeljit način, a etičkim se pitanjima često valja vraćati tijekom čitavog procesa kvalitativnog istraživanja, pa i same etičke prosudbe postaju procesom (Ramcharan i Cutcliffe 2001.).

Stoga je cilj ovoga rada navesti, razraditi, propitati i kritički vrednovati temeljne etičke izazove (i njihova rješenja) s kojima se susreću kvalitativni istraživači. I premda, kako to navodi Gloria Leckie (2008.), kvalitativni pristup uključuje čitav niz metoda – od opažanja, preko intervjua (i drugih oblika izravnog i razgovornog kontakta sa sudionicima) do analize dokumenata, ipak se ovaj pristup »snažno vezuje« uz neposredan razgovorni kontakt sa sudionicima istraživanja i uz prisutnost istraživača u zajednicama koje istražuje. Stoga se u ovom tekstu zadržavam ponajprije na ovim pitanjima. Pri tome zagovaram pristup etičke strogosti u kvalitativnom istraživačkom pristupu, »odmjerenog« načelima **etike posljedica** (konsekvencionalizam). Riječ je o pristupu proizašlom iz filozofske misli J. S. Milla, prema kojem se ispravnost postupka ocjenjuje na temelju njegovih posljedica, prema »kriteriju« najveće sreće za najveći broj ljudi. Istaknuta pozicija može se činiti različitom od stajališta da je utilitaristički pristup etici kvantitativan jer »računa« količinu najveće dobrobiti (vidi npr. Brinkmann, 2007.). Ovdje ističemo da, kako god razumijevali etičke fenomene po sebi, anticipiranje posljedica etičkih odluka u istraživačkom kontekstu mora biti sastavni dio procesa kvalitativnog istraživanja. Pri tome maksimaliziranje dobitaka aktera jest temeljno načelo i racionalni pristup. Stoga moje stajalište u pristupanju etici kvalitativnih istraživanja polazi od anticipiranja posljedica svake etički relevantne odluke, pri čemu kriterij nije »kontrola štete« zadovoljavanjem minimalnih standarda, nego poštovanje (i primjena) najviših etičkih standarda. U tom smislu, zagovaram pristup pozitivne ili aktivne etike (Knapp i VandeCreek, 2006.).

Primjeri koje ću koristiti kako bih ilustrirala pojedine etičke aspekte kvalitativnih istraživanja dolaze iz vlastite istraživačke prakse, u kojoj sam uglavnom koristila metodu fokusnih grupa, produbljeni intervjui te etnografsku metodu (npr. Ajduković i Čorkalo, 2004.; Čorkalo i sur., 2004.; Čorkalo i Ajduković, 2013.; Freedman i sur., 2004.; Reidy i sur., 2015). No, smatram da je opći etički princip koji zastupam u kvalitativnom istraživačkom pristupu uistinu opći i da ga je moguće generalizirati na sve istraživačke metode u istraživanjima s ljudima.

ETIČKA MAPA KVALITATIVNIH ISTRAŽIVANJA: TIJEK ISTRAŽIVAČKOG PROCESA

Osiguravanje visoke razine etičnosti u istraživačkom postupku kvalitativnih istraživanja podrazumijeva niz koraka koji uključuju pripremu istraživanja i priku-

pljanja podataka, samu provedbu i prikupljanje podataka, te izvještavanje o rezultatima. Svaki od ovih koraka uključuje elemente koji zahtijevaju pomnu razradu i brižljivo upravljanje tijekom istraživanja. Najvažniji od ovih elemenata prikazani su u tablici 1. Dakako da su pri tome mogući i drugi pristupi, te da je moguće uključiti i dodatne elemente. No, izdvajam navedene, kao one koji, po mojem sudu, predstavljaju najveći izazov istraživaču u kontekstu kvalitativnog istraživanja.

Tablica 1. Etička mapa kvalitativnih istraživanja

1. Priprema istraživanja
2. Prikupljanje podataka
2.1. odnos istraživača i sudionika
2.1.a. odnosi višestrukih uloga
2.1.b. odnosi socijalnog statusa i moći
2.1.c. vrijednosna pozicija istraživača
2.2. pristanak na istraživanje: načelo dobrobiti i nenanošenja štete, te zaštita anonimnosti i povjerljivosti podataka
3. Izvještavanje

Priprema istraživanja: etika ulaska u zajednicu i izgradnja odnosa »na terenu«

Priprema istraživanja nije proces koji je samo metodološke naravi. Ulazak u zajednicu koja će postati teren u kojem će se odvijati naše (kvalitativno) istraživanje jedno je od najosjetljivijih pitanja pripreme istraživanja, neovisno o tome radi li se o etnografskom istraživanju, intervjuima, opažanju ili kakvoj drugoj metodi i/ili istraživačkoj strategiji (Warren i Karner, 2005.). Najčešće zajednicu odabiremo zato što znamo ili pretpostavljamo da njeni članovi »posjeduju« obilježja od ključne važnosti za naše istraživanje. Zbog naravi samog kvalitativnog pristupa, a prije svega zbog specifičnosti odnosa istraživača i sudionika u kvalitativnim istraživanjima, istraživač u zajednicu nerijetko ulazi kao stranac, no izlazi iz nje s osjećajem da odlazi od kuće. Obje pozicije – i stranca i »domaćina« – poseban su istraživački izazov, s metodološkim (npr. objektivnost istraživača) i etičkim konsekvencama (npr. kolika je bliskost između istraživača i istraživanih² dopustiva). To je posebno

² *Suvremeni etički kodeksi istraživanja u društvenim znanostima danas govore češće o sudioniku istraživanja, nego o ispitaniku, kako se to tradicionalno činilo (<http://www.apastyle.org/learn/faqs/subjects-and-participants.aspx>), usvajajući etički prigovor da pojam »ispitanik« implicira sasvim pasivnu ulogu osobe koja daje podatke u istraživanju i poriče njenu sudjelujuću ulogu koju, pak, implicira naziv »sudionik«. Konfuzija potječe iz promjene filozofske perspektive istraživanja, ponajprije u društvenim znanostima. Dok se u okviru empirijsko-analitičke pozitivističke eksperimentalne paradigme o onima koji su davali podatke govorilo kao o ispitanicima (eng. subjects), postpozitivistička perspektiva i posebno kritička teorija dopustila je ne samo*

vidljivo u istraživanjima postkonfliktnih (i) podijeljenih zajednica, kada se pitanja insajdera i autsajdera s obilježjima upućenoga i neupućenoga dodatno usložnjuju (Knox, 2001.; Smyth i Robinson, 2001.; Ryan, Kofman i Aaron, 2011.), poput npr. pitanja identiteta istraživača (etničkog, rodnog, profesionalnog itd.), koja i u drugim sredinama mogu značajno utjecati na sam istraživački proces i odnos sa sudionicima (Punch, 1994.; Richards i Emslie, 2000.; Armakolas, 2001.; Egharevba, 2001.). Naime, u zajednici je istraživač instrument opažanja, ali i objekt opažanja – promatrač i promatrani. Sudionici također aktivno opažaju njegova ili njezina ponašanja, te donose prosudbe o objektivnosti, vjerodostojnosti, ali i ideološkoj poziciji, vrijednostima, identitetu, pa i moralnoj poziciji. Svaki od ovih elemenata može ugroziti valjanost istraživanja, pa postaje jasno zašto je etika ulaska u istraživačku zajednicu i metodološko pitanje. Nigdje kao u kvalitativnom istraživanju stalno propitivanje i prilagođavanje odnosa i **pozicije sebe i drugoga** (Armakolas, 2001.) nema toliku važnost za valjanost istraživanja.

Premda je uloga istraživača suštinski promjenjiva ponajprije u etnografskom istraživanju (npr. pozicija sudionika opažača, isključivog opažača ili »skoro staro-

*subjektivnost u poimanju zbilje, nego i drukčije poimanje istraživačkog procesa (za sažeti pregled istraživačkih paradigmi u društvenim znanostima vidjeti Guba i Lincoln, 1994., te Fossey i sur., 2002.). Stoga se aktivna uloga »davatelja« informacija, »istraživanih« priznaje i potvrđuje terminom »sudionik« (eng. participant). Nevolja je što je sudionik istraživanja, dakako, i sam istraživač, pa ovaj termin otežava razlikovanje istraživačkih uloga. U ovome tekstu uglavnom koristim pojam »sudionik«, no i pojam »ispitanik« kada ga koristim kao opći istraživački pojam, kako je to, primjerice, u Etičkom kodeksu Američke sociološke asocijacije (ASA, 1999./2008.), a ovakvu uporabu (kao općeg istraživačkog pojma, npr. pri opisu istraživačkoga nacrtu) dopušta i priznaje kao legitimnu i Kodeks istraživanja s ljudima Britanskog psihološkog društva (BPS, 2010.). No, ovaj kodeks naglašava i to da se pojmom »sudionik« prepoznaje autonomija te aktivno sudioništvo (eng. agency) pojednaca koji sudjeluju u istraživanju, kao i njihovo pravo na povlačenje iz istraživanja bez posljedica. Istina je da nigdje kao u kvalitativnim istraživanjima »ispitanici« nisu zaista sudionici (vidi i posve suprotno rješenje nazivlja Rimca i Ogreste, 2012.), no također je istina da to nazivamo li ih više ispitanicima ili sudionicima ne ovisi samo o njihovoj ulozi, nego i o paradigmatškoj poziciji samog istraživača. Slična se argumentacija pojavljuje u najnovijem 6. izdanju Izdavačkog priručnika Američke psihološke asocijacije (APA, 2010.), za razliku od ranijeg inzistiranja na uporabi termina »sudionik« kao jasno preferiranog, pa i jedino prikladnog. U spomenutom novom izdanju poziva se na stogodišnju tradiciju uporabe pojma »ispitanik« u okviru eksperimentalne psihologije, te se njegova suvremena uporaba ponovo legitimizira, na sličan način kako je prethodno navedeno za sociološku istraživačku praksu. Ipak, ono što je najvažnije (a što smo prethodno naglasili) jest opća sugestija APA-a iz navedenoga priručnika prema kojoj o ljudima u istraživanju valja pisati »tako da se prizna i prepoznati njihovo sudjelovanje (ist. a.), ali i da je to konzistentno s tradicijama u području...« (str. 73). Uvažavajući oba argumenta, dakle i onaj o potrebi naglašavanja uloge, kao i argument tradicije, u kvalitativnim istraživanjima primjerenije govoriti o **sudionicima**, nego o ispitanicima. Dodatni argument za ovo stajalište nudi i The Sage encyclopedia of qualitative research methods (2008.) u kojoj pojam »subject« (dakle, ispitanik) nije niti objašnjen, nego se u natuknici za ovaj pojam upućuje na pojam »participant« (dakle, sudionik). No, u toj se natuknici, koju potpisuje Russel Ogden, navodi da se o sudionicima govori i kao o »ispitanicima, respondentima, intervjuiranima, članovima fokusnih grupa, informantima itd.« (str. 597-598). Dakle, jasno je što je preferirani naziv, no ne isključuje se uporaba i tradicionalnijega »ispitanika«. Mislim, dakle, da pojam ispitanika ne treba »prognati« iz legitimnoga znanstvenog nazivlja u ime, ponajprije, politički korektnoga govora. Kada je, naime, jednom uloga »ispitivanoga« jasno artikulirana i prepoznata, pitanje naziva sudionik ili ispitanik prestaje biti suštinsko pitanje; ono postaje takvim tek ako uloga ispitanoga nije jasna i ako istraživač ne prepoznaje vrijednost, važnost i prava koja ima aktivni subjekt istraživanja.*

sjedioca« (eng. *marginal native*), ovo je pitanje relevantno i za druge oblike kvalitativnih istraživanja. Primjer iz jednog našeg istraživanju koje je uključivalo intervjuiranje građana u postkonfliktnoj etnički podijeljenoj zajednici dobro ilustrira višestrukost istraživačkih uloga s implikacijama za etiku ulaska i boravka u zajednici. Intervjuerice, studentice viših godišta psihologije, tijekom radnoga vremena odlazile su u jednoj zajednici na intervju u kuće građana srpske nacionalnosti, uz pratnju domaćih vršnjaka, pripadnika te nacionalnosti. Na taj je način ulaz u domaćinstva bio, očekivano, olakšan (za sličnu strategiju vidi Ryan, Kofman i Aaron, 2011.). Međutim, tijekom boravka u zajednici između »parova« intervjuera razvio se, također očekivano, prisniji odnos, koji je uključivao i prijateljsku recipročnost. Istraživačice su tako pozvane da sa svojim pratiteljima u istraživanju gledaju košarkašku utakmicu hrvatske i srpske košarkaške reprezentacije. Ovaj poziv, u uobičajenim okolnostima, značio bi jednostavnu želju da se i slobodno vrijeme provede u zajedničkim aktivnostima, jer se akteri osjećaju ugodno. U istraživačkom kontekstu, pristanak na sudjelovanje u ovoj socijalnoj aktivnosti imalo je implikacija na »istraživačku neutralnost« na terenu. Važno je naglasiti da ovakva »iznenađenja« u kontekstu kvalitativnih istraživanja nisu rijetka (Armakolas, 2001.). Na njih se valja, ako je moguće, unaprijed pripremiti i promjenu istraživačkih uloga promotriti sa stajališta valjanosti istraživanja, ali i kvalitete odnosa sa sudionicima. »Miješanje« uloga ne mora nužno značiti promjenu reputacije istraživača. No, taj je aspekt svakako nužno imati u vidu u kvalitativnim istraživanjima (vidi i McGinn, 2008.).

Stoga ne možemo dovoljno naglasiti važnost pripreme istraživanja, pri čemu faktografsko upoznavanje zajednice predstavlja tek prvi korak. Pri tome valja imati na umu pojam »**kulturne osjetljivosti**« koja, kao element ulaska u zajednicu, podrazumijeva prije svega svijest o tome da se kulture razlikuju i da svaka kultura utječe na doživljavanje i ponašanje ljudi, te na njihove međusobne interakcije. Ovdje pojam »**kulture**« valja razumjeti u njegovu najširem značenju – razumijevanje kulture kao socijalnih navika zajednice (Boas, 1930., prema Hogg i Vaughan, 2008.) pa je, dakle, pojam relevantan za svaku organiziranu zajednicu, uključujući i radne organizacije, posebne grupe, supkulture i sl. Ulazak u zajednicu je proces koji uključuje uspostavu kontak(a)ta, izgradnju povjerenja, te stalno monitoriranje odnosa sebe kao istraživača i članova zajednice. Valja imati na umu da ulazimo u »tuđu kuću«, koja ima svoju socijalnu dinamiku i pravila ponašanja čije poznavanje (i poštovanje) značajno olakšava ulaz i boravak u zajednici. Pri tome je relevantno niz pitanja na koja tijekom pripreme ulaza valja odgovoriti: Kakav je ulaz u zajednicu? Tko su naši kontakti? Tko su glavni akteri u zajednici? Tko su relevantni čuvari (eng. *gatekeepers*)? Ulazimo li u zajednicu »od dolje« (preko »običnih pojedinaca«) ili od gore (koristeći kao ulaz istaknute figure u zajednici ili osobe od autoriteta)? Svako od navedenih pitanja sadrži elemente koji mogu utjecati na dinamiku istraživanja,

olakšati ga ili ga čak spriječiti. Boravak u zajednici (pri čemu mislim na cjelokupnu provedbu istraživanja, ne nužno samo na etnografski boravak) često je reguliran postupcima čuvara, osoba koje zbog svoje pozicije u zajednici (koja najčešće jest, ali ne mora nužno biti pozicija autoriteta) mogu otvoriti ili zatvoriti ulaz u zajednicu (Warren i Karner, 2005.) ili dostupnost nekih grupa sudionika koji su nam važni. Kada god je to moguće, njih treba identificirati prije ulaska u zajednicu i nastojati osigurati njihovu suradnju.

Zašto je ulazak u zajednicu i etičko pitanje? Istraživač mora voditi računa o odnosima moći u zajednici (prethodno ih, dakako, poznavati), nastojati ih izbalansirati, zauzeti nepristranu poziciju i voditi računa da akteri s manje moći budu predstavljeni na odgovarajući način, a da ne osjećaju »prisilu« sudjelovanja. Npr. u istraživanjima s pripadnicima manjina od ključne je važnosti naći »ulaz« (čuvara) koji ima dobru reputaciju u zajednici. Njegova ili njezina »preporuka« može značajno olakšati početne interakcije sa sudionicima. Kada su npr. »predmet« istraživanja većinsko-manjinski odnosi, nužno je uspostaviti kontakt i osigurati ulaz u obje zajednice, vodeći računa o njihovoj ravnopravnoj i pravednoj reprezentaciji. I ovdje navodim primjer iz vlastitog istraživačkog iskustva: u jednoj studiji poslijeratnog oporavka jedne traumatizirane zajednice intervju koji su se odvijali u domovima sudionika započeli smo tako da je prvi intervjuirani bio politički predstavnik ciljane manjinske zajednice. U maloj sredini vijest o prisutnosti istraživača u zajednici se brzo pročuje: u ovom slučaju, inicijalni je intervju bio »odskočna daska«, početna domino-pločica i jasna poruka zajednici da su »istraživači u redu«, što je značajno olakšalo kontakte s drugim pripadnicima ove zajednice i stvorilo temelj za uspostavu povjerenja u istraživačkom kontekstu. Bez osiguranja tog ulaza u fazi pripreme istraživanja ulaz u zajednicu sigurno bi bio teži, zahtjevniji i tražio bi veći napor, premda, dakako, osiguranje »pravog« ulaza ne jamči lakoću provedbe istraživanja (vidi npr. Egharevba, 2001., o utjecaju nekih aspekata identiteta na ulazak u (manjinsku) zajednicu i istraživački proces). Vrijedi jednostavno pravilo: što je istraživanje osjetljivije (neovisno pripada li, po definiciji, društveno osjetljivim istraživanjima, uključuje li osjetljive skupine ili se provodi u zajednici posebno složene socijalne dinamike), to suradnju i podršku čuvara treba uzeti kao važniji element planiranja istraživanja i ulaska u zajednicu i nastojati je osigurati s najvećom mogućom brigom. Naime, cijena neosiguravanja suradnje čuvara može za istraživača biti ogromna, npr. nemogućnost provedbe istraživanja. Kada se provode društveno osjetljiva istraživanja, taj je element još istaknutiji. Dakako da je vrlo važno osigurati suradnju i podršku službenih institucija (npr. odgovarajućih tijela resornih ministarstava, ako provodimo istraživanje npr. u školama, institucijama socijalne skrbi ili sl.). No, najčešće ta suradnja nije dovoljna (premda je svakako uvjet bez

kojega se ne može, kako je i regulirano istraživačkim i etičkim kodeksima; najviše institucije obično i jesu prvi »čuvari«, te ne jamči da će istraživanje biti moguće provesti. Stoga je, kada je riječ o čuvarima, najveću pozornost potrebno posvetiti osiguravanju podrške »na terenu«, upravo tamo gdje namjeravamo provesti istraživanje. Lokalni čuvari, naime, imaju veću socijalnu moć u reguliranju ponašanja sudionika pa mogu, u krajnjoj konsekvenci, i zapriječiti provedbu istraživanja. Tako su, na primjer, u jednom našem istraživanju (doduše kvantitativne naravi, no također je riječ o ulazu u zajednicu), unatoč osiguranoj podršci resornog ministarstva i savjetnika u službi društvenih djelatnosti na lokalnoj razini, »ključ« vrata do ispitanika (učenika i njihovih roditelja) imali zapravo ravnatelj škola koji su se, premda je suradnički kontakt inicijalno bio ostvaren, u zadnji tren predomislili i zapriječili ulaz istraživača u školu.

Vrlo često u zajednicu ulazimo poznajući nekoga, koristeći, dakle, svoje privatne kontakte. Katkad nam je poznavanje koga zapravo jedina mogućnost ulaska u zajednicu, posebno ako je riječ o vrlo zatvorenim zajednicama ili suviše istraživanim zajednicama čiji članovi ne vide daljnju svrhu sudjelovanja u još jednom istraživanju. Je li ovakav ulaz u zajednicu legitiman i istraživački »neutralan«? Teško da je moguće dati jasan pozitivan ili negativan odgovor; no moguće je upozoriti na specifičnosti takvog ulaska. Privatni kontakti, dakako, jako olakšavaju ulaz, ali je nužna jasna svijest o njihovom značenju: u zajednicu, naime, unosimo i prethodnu povijest odnosa, koja može utjecati na našu daljnju prihvaćenost u zajednici. Proces može ići i u drugom smjeru: naše istraživačko iskustvo sa zajednicom može promijeniti naš inicijalni privatni odnos, ali i reputaciju čuvara koji nas je uveo (vidi npr. Irwin, 2006.). Navodim primjer iz osobnog istraživačkog iskustva kada mi je ulaz preko prijatelja osigurao potpunu prihvaćenost u zajednici, premda sam u njoj boravila razmjerno kratko. Riječ je o terenskom boravku u jednoj ratom snažno traumatiziranoj zajednici, u koju me je uveo moj kolega psiholog, član etničke zajednice čiji su pripadnici tijekom rata zatvarani u obližnji logor, brojni ubijeni i protjerani. Narav iskustava koje su preživjeli učinila je članove ove zajednice krajnje oprezna, nesklonima razgovoru sa strancima, posebice strancima drugog etniciteta, što sam ja bila. Prijatelj me je smjestio u kuću svoje rođakinje odakle je krenula »snježna gruda« mojih kontakata, ljudi koji su sa mnom gotovo u prvom susretu podijelili vrlo osobna iskustva i priče. Sigurna sam da tako prisne kontakte ne bih ostvarila, niti bi podaci do kojih sam došla bili tako bogati da nisam u zajednicu ušla kao »naša«. Ime mojega kolege naprosto je »otvaralo vrata«. Valja se prisjetiti notorne socijalnopsihološke činjenice kako ne definiramo vlastiti identitet isključivo sami, nego u interakciji sa svojom okolinom, kao i toga da ta dva identitetna određenja ne moraju nužno biti istovjetna (o višestrukosti identiteta u istraživač-

kom kontekstu vidi Lavis, 2010.). Koliko sam bila »naša«, govori i zanimljiv podatak da su moji sugovornici etnicizirali i moje ime, koje je postalo – kako je tipično za njihovu zajednicu – Dina.

Prikupljanje podataka: odnos istraživača i sudionika

Središnji odnos u svakom istraživanju – odnos istraživača i sudionika – reguliran je etičkim kodeksima društvenih (i drugih) znanosti, pri čemu se u procjeni moralnosti istraživača i istraživačkog postupka naglašava **pristup utemeljen na načelima**. Kao najčešća spominju se načelo poštovanja autonomije sudionika, dobrobiti i nenanošenja štete, te načelo pravednosti (Beauchamp i Childress, 2001.; Smith, 2005.; Hewitt, 2007.). Tako, na primjer, članak 27 (4) *Kodeksa etike psihološke djelatnosti Hrvatske psihološke komore* (2004.) kaže da psiholog tijekom istraživanja »komunicira sa sudionicima isključivo u skladu s ograničenjima nacрта istraživanja i s ulogom savjesnog znanstvenika.« Ovaj je uvjet u kvantitativnim istraživanjima razmjerno jednostavno ostvariti: kontakt sa sudionicima uglavnom je neizravan i neosoban, vrlo često jednokratn, a identitet većine sudionika uglavnom i nepoznat istraživaču. Međutim, izravna interakcija istraživača i sudionika koja je imanentna kvalitativnim istraživanjima, pa onda i korištenje odnosa kao izvora podataka (Sieber, 2004.; Silverman, 2005.), zahtijeva i veću etičku osjetljivost istraživača, te uključuje i subjektivnu interpretaciju toga što znači komunicirati sa sudionicima u skladu s »ograničenjima nacрта i ulogom savjesnog znanstvenika«. Naime, što sve uključuje elemente koji predstavljaju »ograničenje nacрта« u kvalitativnom je istraživanju postavljeno vrlo široko, a upitna je i isključiva uloga znanstvenika, premda ona mora biti primarna i dominantna. Na primjer, sasvim je opravdano postaviti pitanje koji su to sve aspekti situacija npr. u etnografskom ili akcijskom istraživanju koji podliježu definiciji »ograničenja nacрта«. I dalje, kada uspostavljanje prisnoga odnosa sa sudionicima prelazi granice znanstvenosti (ako vrlo doslovno shvatimo navedeni propis, tada bi svaki socijalni kontakt izvan istraživačke situacije morao biti određen za istraživača kao onaj izvan njegove ili njezine uloge znanstvenika). Ilustraciju toga da su granice odnosa istraživača i sudionika nešto šire i njihovo razumijevanje nešto fleksibilnije navela sam prethodno u tekstu u primjeru društva istraživača i pomoćnika na terenu. Upravo su stoga etički izazovi »uređivanja« ovoga odnosa veći i zahtjevniji nego je to u kontekstu kvantitativnih istraživanja. Dapače, odnos istraživača i sudionika postavlja se kao temeljno pitanje i etički izazov kvalitativnih istraživanja (Brinkmann, 2007.; Brinkmann i Kvale, 2008.; Knox, 2001.; Pearson, 2009.), a kvaliteta tog odnosa izravno utječe na pristup informacijama (Orb, Eisenhauer i Wynaden, 2000.). Tako Pitts i Miller-Day (2007.) navode pet mogućih faza odnosa istraživača i sudionika različitog stupnja bliskosti, no, dakako,

ne podrazumijevaju da se u svim istraživanjima, pa niti sa svim sudionicima odnosi razviju kroz svih pet faza. Valja, međutim, upozoriti i na to da se bliskost odnosa istraživača i sudionika nerijetko prenaglašava, pa navodim opreznije i upozoravajuće stajalište Michaelle McGinn (2008.) da »bliskiji odnos nije znak boljeg istraživačkog odnosa, niti boljeg istraživanja« (str. 767).

Pozicija istraživača u kvalitativnom istraživanju jedinstvena je i u još nekim aspektima. Npr. u intervjuu koji uključuje emocionalno uznemirujuća iskustva (npr. opis traumatskog događaja, iskustvo nasilja i slično), posao istraživača prestaje biti samo »prikupljanje podataka«. Katkada je potrebno napraviti pravu psihološku intervenciju (štoviše, u skladu s načelom dobrobiti sudionika i nenanošenja štete, moramo ublažiti izazvani stres), što su vještine koje prelaze granice uobičajenog istraživačkog zadatka i zahtijevaju posebnu pripremljenost. No, osim nužnosti posjedovanja posebnih vještina, pozicija istraživača tada nije samo istraživačka, nego, kako je to konceptualizirano u feminističkoj **etici brige**, istraživač treba reagirati s empatijom i brigom za dobrobit sudionika (Hawitt, 2007.; Lavis, 2010.), čak i ako to znači potpuno napuštanje uloge istraživača, pa, dakle, i odricanje od podataka (Haverkamp, 2005.). U nekim ćemo situacijama kao istraživači procijeniti da prikupljanje podataka (intervju) treba prekinuti jer je izazvani stres sudionika prevelik (i poštovati princip nenanošenja štete!), te se ponajprije usmjeriti na potrebe (bivšeg) sudionika, ne više nas kao istraživača (Orb i sur., 2000.; Allmark, 2009.; Rimac i Ogresta, 2012.). Dakako, prihvatljivost te odluke za sudionika valja provjeriti s njim ili s njom, o čemu će biti više riječi kasnije u tekstu.

Također, kod istraživanja vulnerabilnih grupa ili društveno osjetljivih istraživanja boravak na terenu može predstavljati poseban istraživački izazov i postaviti pred istraživača posebne psihološke zahtjeve. Nije rijetkost da se istraživač na terenu osjeća izolirano, a težina iskustava s kojima se susreće može pobuditi sumnju u vlastite sposobnosti i snage jer opterećuju i istraživač se s njima može teško nositi (Richards i Schwartz, 2002.; Johnson i Macleod Clarke, 2003.; Rager, 2005.). Ovakve reakcije nisu rijetkost, a češće se javljaju kod mlađih istraživača, kojima, unatoč visokim profesionalnim kompetencijama, nedostaje istraživačkog, pa i životnog iskustva. Kako mnogi kvalitativni istraživački navode, u takvim situacijama nije riječ o »slabosti« istraživača, nego o sastavnom dijelu zahtjevne istraživačke situacije (Johnson i Macleod Clarke, 2003.). I dok objektivni pristup kvalitativnom istraživanju naglašava osobno »isključivanje« istraživača kao »mjernog instrumenta«, subjektivni pristup upravo u uključenosti i odnosu sa sudionicima vidi »dodanu« vrijednost kvalitativnog istraživanja (Toma, 2000.; Tillmann-Healy, 2003.; Hewitt, 2007.). U tom kontekstu utjecaj iskustava sudionika na istraživača je neizbježan. Neki se autori stoga zalažu da supervizijski proces treba biti sastavni dio kvalitativnog istraživanja, i kao proces vršnjačke podrške pri refleksiji proživljenih iskustava i

kao profesionalni metodološki korektiv koji će osnažiti istraživački kapacitet i smanjiti subjektivnost interpretacija (Richards i Schwartz, 2002.; Allmark i sur., 2009.).

U daljnjem ćemo tekstu navesti neke od tipičnih dvojbi odnosa istraživača i sudionika koje se ili isključivo, ili osobito istaknuto javljaju u kontekstu kvalitativnih istraživanja. To su: a) višestrukost i višeznačnost uloga i prekomjerna uključenost istraživača, b) odnosi socijalnog statusa i moći te c) utjecaj vrijednosnog suda istraživača.

Višestrukost i višeznačnost uloga

U istraživačkom kontekstu o višestrukosti se uloga govori kada su u sukobu naša profesionalna, druga društvena i istraživačka uloga. Ovaj sukob nije rijedak u pomažućim profesijama, kojima temeljno obrazovanje »nalaže« ponajprije pomoć ljudima (Allmark i sur., 2009.; Thompson i Russo, 2012.). U istraživanjima koja podrazumijevaju intenzivan odnos sa sudionicima (intervjui, fokusne grupe, akcijska istraživanja i, ponajviše, etnografski boravak u zajednici) vrlo se često »dogodi« razmjena iskustava, emocija, doživljaja i stanja, katkada neplanirano i izvan namjere istraživačkog cilja (Smythe i Murray, 2000.). O tome je prethodno već bilo riječi. U tim je situacijama vrlo zahtjevno ne »skliznuti« u ulogu temeljne pomagačke profesije (psihologa, savjetovatelja, socijalnog radnika), a ne ostati samo istraživač (Johnson i Macleod Clarke, 2003.; Rimal i Ogresta, 2012. za poseban slučaj istraživanja nasilja nad djecom; Thompson i Russo, 2012.). Fox (prema Leckie, 2008.) govori o ovoj i sličnim situacijama potrebe za intervencijom kao u »terapeutskom iskušenju«. S druge strane, u kvalitativnim istraživanjima odnos istraživača i sudionika ponešto je drugačiji nego u kvantitativnima; on je redovito prisniji, nerijetko opetovan, pa čak i prijateljski. Neki istraživači tu činjenicu koriste kao element istraživačkog konteksta koji može biti istraživački koristan, pa se čak govori i o »prijateljstvu kao metodi« (Tillmann-Healy, 2003.).

Međutim, valja imati na umu da nejasno određenje vlastite uloge u istraživačkom kontekstu može imati značajne posljedice na istraživački proces, poput difuzije uloga, prevelikih ili krivih očekivanja sudionika od istraživačkog procesa, ili neprikladnog korištenja istraživačeva statusa i moći na uštrb dobrobiti sudionika (Haverkamp, 2005.; Maier i Monahan, 2010.), što sve može dovesti u pitanje vjerodostojnost istraživanja i istraživačke uloge. Katkada se naše uloge u istraživanju mogu i okrenuti, na primjer kada kao istraživači ne možemo podnijeti težinu iskustava naših sugovornika u istraživanju, pa sugovornik »preuzme« ulogu tješitelja. Ovakve se reakcije tipično javljaju u istraživanjima traumatskih iskustava i istraživanjima marginaliziranih i vulnerabilnih grupa (vidi npr. Maier i Monahan, 2010., za neka od iskustava kvalitativnih istraživača).

Ne jednom sam u osobnim boravcima u zajednici u kojoj puno radim doživjela da su sudionici izrekli svoja očekivanja od mene koja su bila nerealna, izvan moje istraživačke uloge i izvan moje moći da na njih odgovorim. Najbezazlenije i nerijetko bilo je, npr. »Recite onima u Zagrebu...« kada moji sugovornici, ljudi koji teško žive u duboko podijeljenoj zajednici, misle da kao istraživač imam moć koju zapravo nemam. Ova »deluzija« nije rijetka (usp. Yassour-Borochowitz, 2004.), no važno je sudionicima jasno reći što istraživač može, a što ne.

Ima li rješenja? Ponajprije, važno je osvijestiti da su okolnosti kvalitativnog istraživanja specifične i da je rizik višestrukosti i višeznačnosti uloga moguć i veći no u kvantitativnim istraživanjima. Ta razina refleksivnosti važna je za pripremu i provedbu istraživanja, analizu vlastite uloge u procesu, ali i za analizu vlastite pozicije pri analizi i interpretaciji podataka (Hewitt, 2007.; Maier i Monahan, 2010.). Drugo, vrlo je važno jasno iskomunicirati svoju ulogu sudionicima i pojasniti uzajamna očekivanja; to ujedno znači da će se na ova pitanja, posebno kada je riječ o dugoročnijem odnosu, biti potrebno vraćati, jer se odnos, očekivano, razvija, a s povećanjem prisnosti, očekivanja se mogu promijeniti, a granice uloga postati manje jasne (vidi i McGinn, 2008.). Treće, sudionicima uvijek, ako takva situacije iskrone u istraživačkom kontekstu, treba ponuditi i osigurati odgovarajuću »adresu« na koju se mogu obratiti, stručnjaka koji će iz savjetovateljske uloge, ako je ona potrebna, sa sudionikom proraditi doživljaje i iskustva koji su doveli do takve potrebe. Istraživač nije prikladna osoba koja može preuzeti tu ulogu (Rimac i Ogresta, 2012.; Thompson i Russo, 2012.). Četvrto, boravak na terenu, posebno kod etnografskih istraživanja, podrazumijeva stalnu refleksiju, samoopažanje, prepoznavanje vlastitih pristranosti i provjeru pretpostavki umnažanjem izvora informacija i njihovom provjerom (Guillemin i Gillam, 2004.; Maier i Monahan, 2010.). Peto, osobno najkorisnijom tehnikom smatram dijeljenje iskustava s kolegama istraživačima. Refleksija osoba »sa stane« (čak i kada istraživači pripadaju istom timu, no susreću druge sudionike) često daje važne uvide koji mogu pridonijeti objektivizaciji istraživača i njegovu lakšem pozicioniranju u socijalnoj okolini koja nije samo istraživački teren.

Valja, međutim, reći i to da u procjeni rizika višestrukosti uloga valja sačuvati »zdravi razum« i racionalnu prosudbu o recipročnosti međuljudskih odnosa. Katkada smo zbog svoje profesionalne pozicije u prilici nekom od sudionika učiniti sitnu uslugu koju nas sudionici zamole. Osobno sam bila u prilici pomoći zakazati pregled kod kolegice psihologinje za dijete jedne od sudionica s kojom sam se u istraživačkom kontekstu često sretala (i vjerojatno ću je sresti još koji put). Po mojem uvjerenju, ova sitna usluga ne narušava odnos, nikoga ne izlaže riziku, ne šteti vjerodostojnosti istraživača, a dobrobit za sudionika je jasna (vidi i Yassour-Borochowitz, 2004.). Ono što, međutim, u takvim situacijama valja imati na umu jest mogućnost da se sudionik dalje osjeća obveznim istraživaču, ukoliko se istraživač-

ke okolnosti nastavljaju, te pristaje i dalje sudjelovati, premda više nije motiviran ili to ne želi. Načelo autonomije sudionika tada može biti ozbiljno ugroženo. Ovu mogućnost treba svakako imati na umu i o tome razgovarati sa sudionikom s kojim smo u nekoj fazi proširili granice svojega odnosa, kakva »proširivanja granica« mogu, katkada, biti vrlo ozbiljna (vidjeti npr. Maier i Monahan, 2010., kada je riječ o kvalitativnim istraživanjima kriminalnog ponašanja i etičkim dilemama rada na terenu). O pitanjima odnosa, posebno odnosa statusa i moći nastavljamo pisati u idućem odjeljku.

Odnosi statusa i moći istraživača i sudionika

Mnogi autori podrazumijevaju ili pak ekspliciraju i upozoravaju na to da je odnos istraživača i sudionika po definiciji neravnoopravan (osobno bih radije koristila riječ neuravnotežen) kada je riječ o raspodjeli statusa i moći (Egharevba, 2001.; Cohn i Lyons, 2003.; Irwin, 2006.; Brinkman, 2007.; Allmark i sur., 2009.). Feministička teorija posebno govori o neravnoopravnosti statusa i moći i to ne samo sa stajališta roda i spola, o čemu se više može naći u npr. Edwards i Mauthner, 2002., te Olesen, 2005. Naime, istraživač oblikuje istraživanje i u skladu s time komunicira sa svojim ispitanicima, on je taj koji »posjeduje« znanje i provjerava ga u interakciji s njima, a kako navodi Haverkamp (2005.) u pogledu psiholoških kompetencija, ekspertize i moći sudionici su u nepovoljnijem položaju od istraživača. To je posebno točno kada se istražuju vulnerabilne i marginalizirane skupine (Haggerty, 2004.; Fisher, 2012.).

Valja, međutim, imati na umu da u nekim okolnostima svojim istraživačkim strategijama podržavamo postojeće društvene odnose i koristimo ih kao oblik privilegiranog pristupa u specifičnom istraživačkom kontekstu (Silverman, 2005.). Npr. samorazumljivo je da će intervju sa ženama žrtvama nasilja obavljati žene, kako je bilo i u kvalitativnoj studiji u kojoj sam sudjelovala (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2012.); muški intervjuer bi u takvoj istraživačkoj situaciji bio teško zamisliv, a neravnoteža moći rodni uloga dodatno pojačana. Obrnuta je situacija jednako neobična, no Dalit Yassour-Borochowitz (2004.) opisuje svoja iskustva intervjua s muškarcima, počiniteljima nasilja u obitelji, te kao metodu »premošćivanja« statusnog jaza sudionika i istraživača navodi metodu recipročnog dijaloga kod koje se interpretacije istraživača uvijek provjeravaju na izvoru – kod samih sudionika.

I u drugim (istraživačkim) prilikama nerijetko podržavamo društveno uvjetovanu podjelu rodni uloga, pa se u našem istraživačkom timu nekako uvijek »dogodi« da ja razgovaram sa ženama, a moj kolega s muškarcima. Ovaj odabir, međutim, nije samo podilaženje društvenim konvencijama ili očekivanjima. Element identifikacije u istraživačkom kontekstu također ne treba zanemariti, pa spol

u ovom slučaju predstavlja »ulaznicu« koja će je potaknuti, olakšati i učiniti dijelom istraživačkog iskustva (Lavis, 2010.). Ono što je, međutim, važno jest da taj aspekt istraživanja također osvijestimo.

Smatram da u istraživačkom kontekstu treba razmotriti i primijeniti svaku strategiju koja može smanjiti statusnu razliku između istraživača i sudionika, te pridonijeti osjećaju ravnopravnosti, ponajprije kod sudionika, od kojih »uzimamo« podatke. Npr. u fokusnim grupama i intervjuima s djecom, posebno s adolescentima, vrlo često koristim *sleng* kao simbolično sredstvo generacijskog približavanja. Nerijetko mi se događa da djeca tijekom razgovora počinju koristiti iste riječi, što dodatno olakšava komunikaciju generacijski i drukčije vrlo različitih pozicija osoba u istraživačkom kontekstu i upućuje na prihvaćenost. Katkada, međutim, iz različitih, uglavnom kontekstualnih razloga, (statusne) razlike između sudionika i istraživača nije moguće »izbrisati«. Po mojem je sudu tada najlošija strategija inzistirati da one ne postoje ili da nisu relevantne. Vjerojatno je da uključeni istraživač neće dopustiti da one postanu relevantne, no nije vjerojatno da te razlike ne određuju individualne sudbine u zadanom socijalnom kontekstu (vidi i Egharevba, 2001.; Ryan, Kofman i Aaron, 2011.). Vlastito istraživačko iskustvo u kontekstima u kojima sam radila uvjerilo me je da je dobra strategija osvijestiti razlike, prepoznati njihov mogući utjecaj, te provjeriti što takva razlika znači sudioniku i istraživaču. Otvoreni pristup i tim pitanjima ima snažnu simboličku poruku i facilitira, umjesto da priječi, uspostavljanje autentičnog i produktivnog odnosa između istraživača i sudionika. Na primjer, u podijeljenim zajednicama u kojima radim jezik (govor) je, prije svega, snažno identifikacijsko sredstvo, do te mjere razvijeno da već na temelju pozdrava u uobičajenoj interakciji pojedinac deklarira svoju (etničku) pripadnost (detaljnije vidjeti u Čorkalo i sur., 2004.). Govorom prepoznatljiva pripadnost istraživača može biti preprekom u kontaktu sa sudionicima koji pripadaju drugoj (etničkoj) grupi (vidi i Knox, 2001.). Inzistiranje na »jezičnom čistunstvu« u ovim će okolnostima jako povećati razlike između istraživača i sudionika. Korištenje, međutim, rječnika lokalnoga govora (koji dopušta, pa i podrazumijeva korištenje govornih inačica), značajno smanjuje inicijalno percipirane razlike. Sasvim konkretno: kada u školama djeci u nastavi na srpskom jeziku neku od istraživačkih uputa, koju uobičajeno ispisujem na ploči, ispišem ćirilicom, premda govorim jasno hrvatskim jezikom i to ni na koji način ne prikrivam, djeca se u interakciji sa mnom počinju truditi u svojem govoru koristiti riječi za koje pretpostavljaju da ih ja »bolje razumijem«; ukratko, trude se govoriti hrvatskim jezikom. Sličnu pojavu primjećujem i u razgovorima s odraslim sudionicima. Takva uzajamna razmjena poruka istraživača i sudionika stvara kontekst povjerenja i svojevrsno nepotpisano savezništvo o tome da je predmet istraživanja važan, a razlike između istraživača i sudionika sporedne i zanemarive (premda su identiteti i njihov statusni značaj točno prepoznati ili samo

pretpostavljeni; vidi i Ryan, Kofman i Aaron, 2011.), makar samo privremeno i u sasvim konkretnom kontekstu.

Dakle, kada govorimo o odnosima statusa i moći u kontekstu kvalitativnih istraživanja, s etičkoga je aspekta nužno pitati se hoće li i kako ove pozicijske razlike utjecati na naš odnos s ispitanicima, a onda i na kvalitetu našeg istraživanja, kako ćemo povećati percipiranu i stvarnu ravnopravnost sudionika, te uzajamnost i recipročnost. Ovi su aspekti važni sa stajališta poštovanja načela autonomije sudionika, zaštite njegove dobrobiti i integriteta. No, isto tako valja imati na umu da prepoznavanje odnosa statusa i moći ne znači svojevrsno »patroniziranje« sugovornika. Konačno, oni sigurno imaju jedinstvenu poziciju: posjeduju informacije, iskustva, priče, doživljaje, svoj »subjektivni realitet« koji treba nama, kvalitativnim istraživačima, kako bismo ih oblikovali u poopćujuća i društveno upotrebljiva znanja. Kako to navode Guillemin i Gillam (2004.), istraživanje je konstrukcija znanja koja se događa u interakciji istraživača i ispitanika, pa refleksivnost procesa uključuje i etičko promišljanje istraživačkog konteksta sa stajališta statusa i moći. Neravnoteža odnosa smanjuje se činjenicom da je kvalitativni znanstvenik u poziciji biti glas svojih sudionika, posebno kada je riječ o marginaliziranim, obespravljenim, deprivilegiranim i/ili diskriminiranim grupama (Fine, 1994.), pri čemu na sebe preuzima i izazov ulaska političkog u društvenu znanost (Punch, 1994.; Burawoy, 2005.; Christians, 2005.; Willig, 2008.). Ostavljam otvoreno pitanje je li društvena znanost uopće moguća ako nema društvenih implikacija, pa dakle i političkih. U tom je kontekstu pristup koji možemo označiti kao »uzmi podatke i bježi« neprikladan i etički problematičan, jer prije svega jako pojačava nejednakost statusa, korištenje ispitanika kao objekata, a ne subjekata istraživačkog procesa (a doživljaj iskorištenosti svakako ulazi u definiciju nanošenja štete) i krši očekivanu normu recipročnosti u odnosima. Stoga u kvalitativnim istraživanjima pitanje »Što dobivam kao istraživač?« treba okrenuti u »Što dugujem kao istraživač?« Drugim riječima, sudionicima s kojima smo bili u tako intenzivnom kontaktu kroz neko vrijeme treba dati nešto zauzvrat izvan uobičajene forme recipročnosti koju zahtijeva etičko povjerenstvo za istraživanja s ljudima, a koja je obično zadovoljena formulom »rezultate ćete moći dobiti po objavljivanju«.

Navest ću neke od mogućnosti poticanja recipročnosti. Vjerojatno najmanje popularan način jest plaćanje sudionika, što je strategija koja nije konsensualno prihvaćena (Aronson Fontes, 2004.; Grant i Sugerman, 2004.). Stajališta sam da to ipak treba učiniti kada god je to moguće, dakle kada to dopušta budžet projekta, pogotovo kada je riječ o ekonomski deprivilegiranim grupama ili područjima u kojima radimo istraživanje. Ovdje govorimo samo i isključivo o naknadi za sudjelovanje koja (obično) nije velika. No, u literaturi se spominje i davanje novca sudionicima kada im je on potreban kao svojevrsan oblik iskazivanja istraživačeva

prijateljstva ili rješavanje pitanja odnosa (vidi Maier i Monahan, 2010.). Osobno ne bih podržala takvu praksu, kao ni korištenje novca kao »neprikladnog utjecaja« (u smislu ponude koju ispitanik u nepovoljnom položaju teško može odbiti), o čemu se detaljnije može vidjeti u Grant i Sugarman (2004.). U uobičajenim okolnostima, ljudi koji su se odazvali našem istraživanju mogli su u to vrijeme raditi nešto drugo. Odabrali su sudjelovati i u redu je da njihov trud i vrijeme budu nagrađeni. To, međutim, nikako ne znači da smo plaćanjem »riješili« pitanje izgradnje odnosa sa sudionicima. Ono i dalje ostaje jednako važno i valja mu pristupiti s jednakom pažnjom. Osim toga, vrlo je važno motivirati sudionike i tako da im se pokuša jasno predočiti osobna korist od istraživanja i korist za zajednicu kojoj pripadaju. Npr. jedino istraživanje života u skloništima za žene žrtve nasilja može pokazati kako ovaj sustav socijalne skrbi i snažne intervencije društva funkcionira, je li učinkovit i imaju li žrtve od njega stvarnu korist (Aronson i Fontes, 2004.; Čorkalo Biruški i Ajduković, 2013.). Dakako da je ovaj aspekt relevantan i za kvantitativna istraživanja, no u kvalitativnima uključuje i specifičnu odnosnu dimenziju istraživača i sudionika.

Drugi način njegovanja recipročnosti jest i vraćanje rezultata zajednici u kojoj su prikupljeni u obliku konferencija ili kakvoga drugog susreta sa sudionicima. Ovo je strategija koju najčešće koristimo u našem istraživačkom timu, a njene su temeljne prednosti održavanje odnosa nakon odlaska istraživača iz zajednice, uzajamna provjera interpretacija i »opisa« mjesta istraživanja, novi uvidi koji mogu biti iskoristivi za nova istraživačka pitanja i, konačno, rezultati su »proizvod« u koji su i ispitanici uložili trud i vrijeme, izravan ishod koji i jest bio cilj predočen sudionicima prije pristanka na istraživanje. U krajnjoj liniji, ovakva rasprava rezultata sa sudionicima, ali i drugim dionicima u zajednici na tragu je pristupa koji zagovara aktivni angažman istraživača i u kreiranju javnih politika, a ne samo u pukoj akademskoj razmjeni dobivenih rezultata, što je pristup kakav zagovara, na primjer, javna sociologija (npr. Burawoy, 2005.) ili pak posebna istraživačka metodologija kakva su akcijska istraživanja, primarno i osmišljena za istraživanje, proizvodnju i monitoriranje društvene promjene (Somekh, 2008.). Neki autori kao mjeru recipročnosti sugeriraju slanje formalnih pisama zahvale (Sinding i Aronson, 2003.), zahvalu sudionicima na radovima koji se publiciraju (Čorkalo Biruški, 2012.), pa čak i zajedničko autorstvo onda kada se to čini smislenim (Irwin, 2006.). Ulaganje u odnos izvan istraživačkog konteksta također je mogućnost, npr. zajednički ručak (Tillmann-Healy, 2003.), što, međutim, otvara pitanje višeznačnosti odnosa o čemu je bilo ranije riječi. Valja imati na umu da je za većinu sudionika, čak i u socijalno osjetljivim istraživanjima, sudjelovanje u istraživanju gratificirajuće iskustvo (Ajduković i Čorkalo, 2004.), jer ljudi »pomažu ljudima« (Johnson i Macleod Clarke, 2003.). Upravo ta benevolencija ispitanika obvezuje nas kao istraživače da stalno mislimo na recipročnost odnosa, kako spremnost na sudjelovanje i samo sudjelovanje ne bi prešlo u iskorištavanje.

Utjecaj vrijednosnog suda istraživača

U kvantitativnim istraživanjima u društvenim znanostima vrijednosni sudovi istraživača teško mogu utjecati na proces istraživanja, premda, dakako, odabir predmeta istraživanja, teorijska (i ideološka!) orijentacija i, posebice, interpretacija rezultata mogu biti pod utjecajem istraživačeva vrijednosnog sklopa. U kvalitativnim istraživanjima, međutim, postoji jedna specifičnost: vrijednosni sud istraživača može značajno utjecati na proces istraživanja, ili bolje rečeno na istraživačke procese, pri čemu je prikupljanje podataka potencijalno najviše ugroženo. Naime, izricanje vlastitog vrijednosnog suda ili, čak, vlastite moralne pozicije može ozbiljno ugroziti valjanost istraživanja, a to je posebna teškoća u izravnim interakcijama, posebno u intervjuima (fokusne grupe su također okružje u kojima je ovo pitanje relevantno, no grupna dinamika i intenzivnija interakcija samih sudionika daje istraživaču i veći »manevarski prostor« da izbjegne ekspliciranje vlastitih vrijednosnih pozicija).

Klasični pozitivistički pristup zahtijevao bi kontrolu reakcija, kako prikupljeni podaci ne bi bili iskrivljeni evaluacijama istraživača. Postmodernistički svjetonazor, posebno feministička teorija, zagovara stajalište da nema potrebe isključivati emocije, pa ni vrijednosne sudove koji se javljaju kod aktera istraživanja (a akter je i sam istraživač). To nije samo epistemološko pitanje u užem smislu, to je i etičko pitanje, jer zadire duboku u pitanje autonomije i istraživača i ispitanika u istraživačkom kontekstu. Konačno, u kvalitativnom je istraživanju gotovo nemoguće izbjeći sasvim nepristrani i vrijednosno neobojeni istraživački nacrt (Janesick, 2004.). Naime, kako Parker (2004.) kaže, objektivnost je također konstruirana, pa u kvalitativnim istraživanjima »priznajemo« njenu subjektivnost i radimo s njom (dakle, imajući je u vidu), a ne protiv nje. Ovo pitanje postaje posebno istaknuto kada se u interakcijama sa sudionicima suočimo s izjavama koje ne samo da su (nam) moralno pogrešne nego i neprihvatljive (Pryke, 2004.). Ključno pitanje ovdje jest kako istraživač nastavlja »prikupljati podatke«. Treba li izreći svoje neslaganje? Kako će to utjecati na daljnji tijek razgovora? Kako će suzdržavanje od iskazivanja vlastita stava utjecati na razgovor? Vodi li jedan ili drugi odabir istraživački proces u drugačijem smjeru i na koji način?

Na primjer, istraživanje osjetljivih tema (npr. umiranja, iskustva terminalnih bolesti, traumatskih iskustava, obiteljskog nasilja, predrasuda, života »na rubu« poput prostitucije itd.; primjeri su zaista brojni) snažno su i zahtjevno istraživačko iskustvo (vidi i Rimac i Ogresta, 2012.), pa je pretpostavka objektivnosti i emocionalne distance krajnje upitna (Johnson i Macleod Clarke, 2003.), a onda je i **etička ravnodušnost** nemoguća. Na primjer, Pryke (2004.) je u svojem istraživanju srpske zajednice druge generacije u Velikoj Britaniji tijekom rat(ov)a na području bivše

Jugoslavije pokazao otvoreno neslaganje sa stajalištima sudionika u intervjuima koji su pokušali opravdati zlodjela koja je počinila srpska vojska. Drugi primjer navodim iz vlastita istraživačkog iskustva (Čorkalo i sur., 2004.): u okolnostima istraživanja procesa socijalne rekonstrukcije u fokusnim grupama žrtava rata majka je poginulog o doživljaju majki poginulih »druge strane« izrekla: »Naša bol nije ista.« Treći primjer konstruiram na temelju navoda Yassour-Borochowitz (2004.) koja je istraživala odnos emocija i nasilja nad ženama – u počinitelja! Istraživačka zahtjevnost situacije je posve jasna: rekli bismo da je veliki psihološki izazov moći čuti perspektivu (i vjerno je prenijeti kao istraživački podatak) nekoga tko je – nasilnik! O tome autorica krajnje refleksivno piše: »Za razliku od zlostavljanih žena i djece, muški zlostavljači ne izazivaju neposrednu simpatiju ljudi i na prvi ih pogled neće-mo obilježiti kao vulnerabilnu populaciju. (...) Moram priznati, nisam bila dovoljno svjesna osjetljivosti svojih sudionika u početku kada sam ih počela intervjuirati.« (str. 177)

Ovu sam dilemu sukoba stajališta aktera istraživanja u kvalitativnim istraživanjima ciljano odabrala, premda, koliko mi je poznato, u literaturi nema produktivne rasprave o tom pitanju (vidi i Pryke, 2004.), a krajnje je relevantna za kvalitativni pristup. Nisam je odabrala stoga da odgovorim na pitanje je li konfrontiranje dobra ili kriva istraživačka strategija, nisam sigurna da je taj odgovor uopće moguć, no ono što je ovdje suština jest da konfrontacija ne smije biti posljedica »gubljenja živaca« istraživača. Ako je odabrana (a priprema istraživanja omogućava predviđanje mogućnosti da će konfrontiranje biti moguće), tada istraživač mora biti svjestan ne samo posljedica (npr. mogućnosti da sudionici odbiju dalje sudjelovati), nego ponajprije toga zašto je takva strategija odabrana i kako ona pomaže odgovoriti na istraživačko pitanje. Štoviše, neki autori sugeriraju primjenu aktivnog intervjua, čiji cilj nije nužno slaganje ispitanika i istraživača, a istraživaču je dopušteno propitivati ono što intervjuirani govori (Bellah i sur., 1985., prema Brinkman i Kvale, 2005.) jer »(...) nema potrebe komercijalizirati nečija stajališta kao istraživača da bi se došlo do dobrog izvještaja« (str. 173).

Drugim riječima, zauzimanje kritičke metapozicije prema vlastitom etičkom, svjetonazorskom ili kojem drugom stajalištu dopušta sagledavanje i drugačije pozicije. To, naravno, ne znači njeno nužno prihvaćanje, nego mogućnost propitivanja (i vlastitog) stajališta, koje u konačnosti vodi bogatom analitičkom materijalu (a ne propaloj studiji). Također, jasno izricanje pozicije sudioniku da se naša stajališta ne moraju podudarati, ali da nam je njegovo ili njezino stajalište važno i da smo tu zato da ga čujemo jest način kojim otvaramo prostor (i) za dijalog sa sudionicima.

Pristanak na istraživanje

Pristanak (sudionika) na istraživanje ili informirani pristanak sudionika obvezan je dio istraživačkog protokola (vidi Haggerty, 2004.), koji proizlazi iz načela autonomije sudionika, te načela zaštite njegove dobrobiti i nenanošenja štete (u prvom redu zaštite anonimnosti i povjerljivosti podataka). Pristanak podrazumijeva suglasnost zakonski odgovornog pojedinca ili njegova skrbnika/opunomoćenika (npr. u nas je etika istraživanja s djecom regulirana posebnim Etičkim kodeksom za istraživanja s djecom M. Ajduković i Kolesarića, 2008.) da uz punu informaciju o istraživanju može slobodno (bez prisile!) donijeti odluku o tome hoće li sudjelovati u istraživanju (Koocher i Keith-Spiegel, 2008.). Da je pristanak na istraživanje informiran, podrazumijeva zapravo obvezu istraživača da sudioniku prije početka istraživanja da one informacije o istraživanju koje su potrebne i relevantne da bi sudionik mogao procijeniti i donijeti odluku želi li sudjelovati ili ne. Četiri su temeljna elementa **procesa pristanka na istraživanje**, koje valja reći sudionicima: podaci o cilju/svrsi istraživanja, o trajanju i načinima sudionikova sudjelovanja, o predviđivim rizicima i mogućim dobitima od sudjelovanja u istraživanju, te podatak o tome da ispitanik može bez posljedica slobodno prekinuti svoje sudjelovanje kada god to želi (Smythe i Murray, 2000.; Haggerty, 2004.; Koocher i Keith-Spiegel, 2008.). Ovi elementi nužni su i odnose se i na kvantitativna i na kvalitativna istraživanja.

No, informacije relevantne za pristanak u kvalitativnim istraživanjima sadrže još neke elemente. Kada je riječ o intervjuu i/ili fokusnim grupama, te bilo kojem drugom obliku »razgovornog« prikupljanja podataka, sudionika valja uputiti u vrstu pitanja (dobro je dati i primjere) o kojima će se razgovarati. Nadalje, sudioniku valja pojasniti na koji će način njegovi odgovori biti anonimizirani, te stupanj u kojem ćemo (i na koji način) koristiti izjave sudionika (Richards i Schwartz, 2002.). O ovom će pitanju još biti riječi u dijelu o izvještavanju o rezultatima. Važno je također naglasiti još jedan značajan element. U kvalitativnim istraživanjima često koristimo različite vrste snimki, najčešće tonske zapise razgovora. Traženje dopuštenja za snimanje je nužno i sastavni je dio postupka pristanka na istraživanje (valja istaknuti da je sasvim moguće da sudionik može pristati sudjelovati, ali ne dopustiti da ga se snima!). Uz to je nužno sudioniku jasno objasniti hoće li se i kako snimke koristi (npr. samo za izradu transkripta, kao glasovne ilustracije, kao vizualne ilustracije uz zamagljivanje lika da se zaštiti identitet sudionika, kao nastavni materijal i sl.), na koji će se način čuvati i do kada, te tko će sve imati pristup snimljenom materijalu (npr. samo istraživač, istraživač i njegov/njezin mentor, supervizor i sl.). Standardni postupci podrazumijevaju da se identifikacijski podaci čuvaju potpuno odvojeni od snimljenog materijala, a snimke, ako se čuvaju, označe šiframa; no, najsigurnije

je, o čemu sudionika također treba izvijestiti, snimke izbrisati nakon što su potrebni podaci transkribirani ili sačuvani na kakav drugi način.

Pristanak na sudjelovanje u istraživanju je u kvantitativnom istraživanju najčešće (premda ne uvijek) jednokratni čin, koji se sa sudionikom »obavlja« prije početka istraživačkog postupka. No, u kvalitativnim studijama proces je nešto složeniji. Dijelim stajalište brojnih autora (Orb, Eisenhauer i Wynaden, 2000.; Aronson Fontes, 2004.; Haverkamp, 2005.; Miller i Bell, 2005.; Allmark i sur., 2009.; Rimac i Ogresta, 2012.) koji navode da u kvalitativnim istraživanjima pristanak na istraživanje teško može biti jednokratni proces. Početak toga procesa svakako je lako odrediv, no to ne vrijedi za njegov kraj. Naime, u kvalitativnom istraživanju nerijetko ne možemo sudionika upoznati sa svime što ga ili ju čeka, ponajmanje zato što bismo možda htjeli prikriti pravu svrhu istraživanja³, već zbog toga što u kvalitativnim istraživanjima etička pitanja i dileme koje valja riješiti iskrsavaju tijekom čitava procesa i na početku je teško predvidjeti na što će sve sudionik u procesu morati »pristati«. Ta istraživačka činjenica najčešće nije pitanje istraživačeve kompetencije, kako bismo mogli pomisliti, jer je »posao« istraživača i umijeće predviđanja, kako rezultata, tako i cjelokupnoga istraživačkoga procesa. U kvalitativnom istraživanju, naprosto, ima znatno više mogućnosti za nepredviđenosti. Prije svega, istraživački je kontekst širi, uronjeniji u stvarnost i svakodnevicu sudionika daleko intenzivnije i izravnije nego je to slučaj u kvantitativnom istraživanjima. Kvalitativni istraživački kontekst nije samo situacija u kojoj se istraživanje odvija, čak ni kada je metoda visoko kontrolabilna poput intervjua ili razgovora u fokusnim grupama. I tada istraživačka situacija može »izmaknuti kontroli«, pa zbog intenzivne i intimne interakcije istraživača i sudionika, kao i ispitanika međusobno, razgovor može otići u neplaniranom smjeru, a ispitanici mogu o sebi (ili o drugima) otkriti detalje koje nisu željeli ili pak koji će istraživača staviti pred (nepredviđenu) istraživačku i/ili profesionalnu dilemu (Knox, 2001.; Lavis, 2010.; Maier i Monahan, 2010.). Kada se

³ Suštinski suprotno informiranom pristanku sudionika jest istraživačka potreba da katkada koristi obmanu (eng. deception), odnosno da prikrije pravu svrhu istraživanja. Svi etički kodeksi istraživanja s ljudima reguliraju i ovu mogućnost, te ističu da obmanjivanje nije dopušteno, uz rijetke iznimke, obično kada, kako to regulira i Kodeks etike psihološke djelatnosti (2004.) – »ne postoje drugi načini i metode da se dođe do znanstvenih spoznaja koje imaju iznimnu vrijednost«. U kvalitativnim je istraživanjima, međutim, otkrivanje prave svrhe istraživanja katkada nemoguće jer bi njeno otkrivanje promijenilo uobičajena ponašanja sudionika koja su predmet istraživanja ili bi pak provedba istraživanja bila posve nemoguća, poput, na primjer, istraživanja delinkventnog ponašanja pojedinaca i grupa. Korištenje obmanjivanja i prikrivanja u istraživanjima, unatoč regulativi koja ide u smjeru njihova krajnjeg ograničavanja, ostaje kontroverzno pitanje (vidi Haggerty, 2004.; Warren i Karner, 2005.; Irwin, 2006.; Koocher i Keith-Spiegel, 2008.; Pearson, 2009.; Maier i Monahan, 2010.). Osim toga, u nekim situacijama traženje pismenog pristanka postaje samom sebi svrha, a zapravo se kosi s istraživačkom etikom. Naime, u društveno vrlo osjetljivim istraživanjima, kada postoji opravdana bojazan da će sudionik biti izložen stigmati, društvenoj izolaciji ili ozbiljnom riziku (npr. istraživanja prostitucije, predrasuda i manjinskih zajednica, žena žrtava nasilja u skloništim i sl.), traženje pismenog pristanka može izazvati samo sumnjičavost, te treba ozbiljno razmotriti (i moći opravdati pred relevantnim etičkim povjerenstvom za istraživanja s ljudima) dovoljnost usmenog pristanka (opširnije vidjeti u Israel i Hay, 2006.).

takve neplanirane situacije dogode, važno je provjeriti s ispitanikom želi li nastaviti istraživanje i mogu li se njegovi podaci koristiti. Jedna je situacija iznimka, a zbog njene osjetljivosti važno ju je predvidjeti, dobro strukturirati i jasno iskomunicirati ispitaniku unaprijed. Istraživački kontekst je kontekst potpune povjerljivosti, no katkada se tijekom procesa otkriju informacije na koje istraživač mora reagirati, jer su zakonski sankcionirane. Primjer je saznavanje o činjenju ili trpljenju zlostavljanja (vidi Rimac i Ogrresta, 2012.), ili pak planiranje nanošenja štete sebi ili drugima. Na primjer, u razgovoru s ispitanikom istraživač može saznati da je osoba žrtva obiteljskog nasilja, da majčini odgojni postupci prelaze dopuštene granice discipliniranja djece, da sudionik planira osvetiti se kome nanošenjem štete i sl. Ovakve situacije su sasvim moguće u istraživačkom kontekstu, a predstavljaju veliki izazov i za istraživača i za ispitanika. Najbolja »zaštita« istraživača u takvim okolnostima jest pripremiti se za njih. To znači unaprijed jasno iskomunicirati koje su naše zakonske obveze u takvim i/ili sličnim situacijama, što sudioniku daje jasnu mogućnost izbora i zadržavanja informacija. No, i u slučaju otkrivanja etika brige treba biti na prvom mjestu, pa ako se sudionik odluči s nama podijeliti »opasnu« informaciju, istraživač treba učiniti sve što je u njegovoj moći da sačuva integritet sudionika, ali i osigura da se, razgovarajući o tome sa sudionikom, na problematično ponašanje reagira na prikladan način.

IZVJEŠTAVANJE O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA

Imajući na umu odnose koje smo stvorili sa sudionicima svojih kvalitativnih istraživanja, izvještavanje o rezultatima nikada ne treba shvatiti samo kao pisanje istraživačkog izvještaja. Još manje ga treba razumjeti samo kao materijal za osobnu znanstvenu produkciju, premda je to legitiman interes znanstvenika. Izvještaj o rezultatima, naime, opisuje stvarne osobe u stvarnim životima, a izvještavanje o njima onda može imati i stvarne posljedice. Objavljivanje rezultata, ako nije učinjeno kako treba, može naštetiti sudionikovoј reputaciji ili reputaciji grupe kojoj pripada (Hammersley i Atkinson, 2007.), a u studijama slučaja postaje posebno osjetljivo pitanje (McCurdy i Fitchett, 2011.).

Prilikom izvještavanja o rezultatima kvalitativnog istraživanja ponajprije treba voditi računa o tome tko je (sve) bio sudionik. Naime, osim neposrednih sudionika (intervjuiranih, opažanih), valja voditi računa i o **neizravnim sudionicima** (članovi obitelji, suradnici, osobe iz neposrednog okruženja, pripadnici iste grupe i slično, koje jesu ili su mogle biti spomenute u narativu sudionika), te o zajednici (mjestu, organizaciji i sl.) u kojoj smo provodili istraživanje. Odgovornost istraživača u izvještavanju jest očuvanje reputacije i posrednih sudionika. Stoga u pisanju izvještaja

treba voditi računa o čitavoj mreži, ponajprije sudionikovih, a onda, dakako, i naših odnosa (Smythe i Murray, 2000.).

Dva su pitanja ključna, te oba imaju i metodološke i etičke implikacije. Prvo, jesmo li točno interpretirali izgovoreno/opaženo? I drugo, kako će naša interpretacija utjecati na neposredne i posredne sudionike, uključujući i nas kao istraživače?

Provjera interpretacije dat će odgovor na prvo pitanje – jesmo li točno interpretirali ono što su nam sugovornici rekli. Ovaj postupak svojevrstne **vanjske validacije** (Silverman, 2005.; Warren i Karner, 2005.) podrazumijeva ponovni kontakt sa sudionicima i dobivanje povratnih informacija o istraživačevim interpretacijama, o čemu je prethodno već bilo riječi. Etički izazov ovoga postupka jest da sudionike moramo ponovno kontaktirati (imamo li za to njihov pristanak iz postupka prikupljanja podataka?). To može biti i način održavanja kontakta nakon što je istraživanje završilo (Silverman, 2005.), ali i oblik komunikacije sa sudionicima izvan »ograničenja nacрта istraživanja«, te »nepotrebno uznemiravanje« (Richards i Schwartz, 2002.: 138). Ovakav nam oblik provjere, dakako, može biti neizmjerljivo važan. Upravo zato što u interakciji sa sugovornicima kreiramo sustav značenja i interpretiranu stvarnost sugovornika, konteksta i zajednice u kojoj on ili ona živi, ne možemo biti sigurni da će naša »subjektivna jednadžba« reflektirati, a ne reinterpretirati prikupljene podatke, i stoga može biti korisno provjeriti je na izvoru podataka, u zajednici. Premda je u kvalitativnom istraživanju cijeli proces pod utjecajem istraživačkih teorijskih pozicija, osobnih značajki, vrijednosnih, kulturalnih i identitetnih pozicija, on nigdje nije tako očit kao pri izvještavanju. Međutim, osim što ponovnim kontaktiranjem možda prelazimo granice sudjelovanja na koje je sudionik pristao, »uplićemo« u nalaze i bazično nove podatke – naime, one dobivene kao reakcije ispitanika na istraživačku analizu i interpretaciju (Richards i Schwartz, 2002.; Silverman, 2005.). Stoga u ovom postupku valja biti oprezan. No, u kvalitativnim je istraživanjima sasvim vjerojatno da će, nakon što su podaci prikupljeni, ponovni kontakt s ispitanicima biti koristan, pa je dobro tu mogućnost predvidjeti i raspraviti u procesu informiranog pristanka. U nekim kvalitativnim postupcima, poput dijaloške metode (specifično, metode recipročnog dijaloga kako je naziva Yassour-Borochowitz, 2004.), dijeljenje interpretativnih uvida sa sudionicima sastavni je dio same metode (vidi i Tillman-Healy, 2003.).

Valja upozoriti na još jednu potencijalnu pristranost u izvještavanju, a to je istraživačeva svojevrstna **kontrola narativa**. Naime, upoznavanje sudionika i vrijeme provedeno u interakciji s ispitanicima nosi i rizik prekomjerne identifikacija i straha da ćemo »izdati« svoje sugovornike ako otkrijemo nepovoljne informacije o njima koje proizlaze iz istraživanja, a koje ih mogu prikazati npr. kao predrasudne, neugodne, lijene, problematičnoga ponašanja ili naprosto »čudne«. Taj je problem posebno istaknut kada su uspostavljeni odnosi bliski i (gotovo) prijateljski (Irwin,

2006.; Maier i Monahan, 2010.). Ponovno upozoravam na pitanje višestrukosti uloga u istraživačkom kontekstu i razvoj odnosa sa sudionicima koji će omogućiti istraživaču da reflektirajući osobne pristranosti i vlastitu ulogu u istraživačkom procesu ponudi provjerljive interpretacije i oblikuje valjani kvalitativni izvještaj (Parker, 2004.; Hewitt, 2007.).

Ipak, najistaknutije etičko pitanje u izvještavanju o kvalitativnim podacima jest zaštita anonimnosti (identiteta) i privatnosti sudionika. Naime, uklanjanje identifikacijskih elemenata, pa čak ni korištenje pseudonima u citatima koje koristimo kao potkrepu istraživačkih tvrdnja, zaključaka i interpretacija najčešće ne rješava problem (Richards i Schwartz, 2002.; Hewitt, 2007.). Neoprezno opisivanje sudionika kako bismo ostvarili bogatstvo i punoću iskaza može ponuditi dovoljno identifikacijskih elemenata po kojima se sudionici sami mogu prepoznati ili ih može prepoznati njihova okolina, posebice u malim zajednicama. Na primjer, isticanje veličine osobnih gubitaka (jasno navođenje broja članova obitelji koji su poginuli) u maloj postkonfliktnoj zajednici u kojoj je takav gubitak jedinstven prestaje biti (samo) opis veličine gubitka našeg sugovornika, nego postaje i sasvim jasan identifikacijski podatak, a svi citati koje koristimo postaju izjave sasvim konkretne, lako prepoznatljive osobe. Ili, detaljno opisivanje obiteljske situacije, opisivanje karakterističnih gesta, manira ili poštapalica također mogu biti identifikacijski podaci, pa njihovo korištenje treba ograničiti i/ili provjeriti sa sudionicima. Stoga je preporuka koristiti detalje u opisima sugovornika oprezno; njihovo navođenje jest u funkciji plastičnog prikaza tipičnog slučaja, no treba biti »očišćeno« od svih elemenata koji omogućuju povezivanje opisa s identitetom osobe. Ponovno ističem, u opisima naših sugovornika najčešće nisu razvidni samo njihovi identiteti, nego i oni njihovih obitelji i drugih iz neposredne okoline, pa etičko izvještavanje mora i o tome voditi računa. Isto vrijedi i za korištenje citata, jer posebno ilustrativna izjava može otkriti identitet sudionika (Orb i sur., 2000.). Podsjetimo da je informirani pristanak proces pa je na kraju procesa prikupljanja podataka dobro provjeriti sa sudionicima jesu li i dalje sporazumni da se njihove izjave reproduciraju kao citati. Neki autori sugeriraju da kada se istraživanje radi u vrlo maloj zajednici, cirkulaciju izvještaja s rezultatima možemo ograničiti dok ne prođe rizik otkrivanja identiteta sugovornika (Orb i sur., 2000.). To može biti posebno važno u istraživanjima u kojima otkrivanje identiteta može sugovornike izložiti rizicima i/ili mogućnostima nanošenja štete, poput istraživanja žena žrtava nasilja (Aronson Fontes, 2004.).

Izvještavanje o rezultatima istraživanja ima i posebnu profesionalno-socijalizacijsku funkciju za kvalitativne istraživače i stoga što su etički aspekti u kvalitativnim istraživanjima toliko važni. Stoga bi u izvještaju i ovim aspektima trebalo dati prostora. Naime, jasnim navođenjem temeljnih etičkih dilema s kojima se istraživač susretao, načinima njihova rješavanja, ograničenjima u izvještavanju koja su

te etičke dileme postavile, i jasnom komunikacijom relevantnih etičkih aspekata istraživanja ne štite se samo prava sudionika i pozicija istraživača, nego oblikuje i njeguje **kultura izvještavanja** o rezultatima do kojih smo došli, a njihovi etički aspekti su u kvalitativnim istraživanjima njihov imanentan i nedjeljiv dio (o domaćoj praksi izvještavanja o etičkim aspektima kvalitativnih istraživanja vidi i Vučković Juroš, 2011.).

ZAKLJUČAK

Kvalitativna su istraživanja, uz uobičajene kriterije metodološke strogosti i kvalitete (vidi Parker, 2004.; Vučković Juroš, 2011.), obično i dugotrajna, razmjerno skupa, intelektualno i emocionalno zahtjevna i etički izazovna. Njihova etika bazično nije različita od kvantitativne, ali ima »dodatnu vrijednost« i postavlja pred istraživača izazove s kojima se kvantitativni istraživači susreću u manjoj mjeri. Kvantitativni istraživač može s lakoćom pisati o zaista anonimnim »ispitanicima« ili »subjektima« te interpretirati rezultate uprosječenog ili na kakav drugi način agregiranog pojedinca. Iza kvalitativnog podatka, međutim, stoji konkretna ljudska sudbina, a kvalitativni je istraživač opisuje i interpretira svjestan da u nju »na papiru« unosi značenja i interpretacije kako ih on ili ona razumije i konstruira – ne nužno kakvima bi ih vidjeli sami »vlasnici priča« (Smythe i Murray, 2000.). Interpretativne dileme samo su jedan dio etičkih dvojbi s kojima se susreće kvalitativni istraživač tijekom čitava istraživačkog procesa. Njihova razvedenost i mogućnost pogreške pobuđuju tjeskobu, kao i svaka neizvjesnost kršenja moralnih pravila. No, pobuđuje i istraživačku znatiželju i kreativnost u rješavanju etičkih zamki, kako bismo minimalizirali etičke elemente ugrožavanja valjanosti i pouzdanosti istraživanja, o čemu ovisi njegova vjerodostojnost.

Poruka ovoga teksta jest da je vjerodostojan kvalitativni istraživač etičan istraživač, koji ne samo da poštuje načelo nenanošenja štete (u svakoj fazi procesa), nego aktivnom etikom nastoji proizvesti i provesti istraživanje koje će vjerno odraziti iskustva i životne narative pojedinaca, grupa i zajednica, ne samo kao objavljenu priču, nego kao temelj za unapređenje dobrobiti aktera i javnog interesa zajednica. U tom pogledu, etika kvalitativnih istraživanja nije etika minimalnih standarda, nego aktivni procesni pristup sugovornicima (sudionicima istraživanja), kontekstu i nama samima kao istraživačima, te zahtijeva temeljitu izobrazbu i pripremu.

LITERATURA

1. Ajduković, D. & Čorkalo, D. (2004). Trust and betrayal in war. In: Stover, E. & Weinstein, H. (eds.), **My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity**. Cambridge: Cambridge University Press, 287-302.
2. Ajduković, M. & Kolesarić, V. (2003). **Etički kodeks istraživanja s djecom**. Zagreb: Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
3. American Psychological Association (APA) (2010). **Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.)**. Washington, DC.
4. American Sociological Association (ASA) (1999/2008). **Code of ethics and policies and procedures of the ASA Committee on professional ethics**. Washington, DC.
5. Allmark, P., Boote, J., Chambers, E., Clarke, A., McDonnell, A., Thompson, A. & Tod A. M. (2009). Ethical issues in the use of in-depth interviews: Literature review and discussion. **Research Ethics Review**, 5 (2), 48-54.
6. Armakolas, I. (2001). A field trip to Bosnia: The dilemmas of the first-time researcher. In: Smyth, M. & Robinson, G. (eds.), **Researching violently divided societies. Ethical and methodological issues**. Tokyo: United Nations University Press, 165-183.
7. Aronson Fontes, L. (2004). Ethics in violence against women research: The sensitive, the dangerous and the overlooked. **Ethics and Behavior**, 14 (2), 141-174.
8. Beauchamp, T. L. & Childress, J. F. (2001). **Principles of biomedical ethics**. New York: Oxford University Press.
9. Brinkmann, S. (2007). The good qualitative researcher. **Qualitative Research in Psychology**, 4 (1-2), 127-144.
10. Brinkmann, S. & Kvale, S. (2005). Confronting the ethics of qualitative research. **Journal of Constructivist Psychology**, 18 (2), 157-181.
11. Brinkmann, S. & Kvale, S. (2008). Ethics in qualitative psychological research. In: Willig, C. & Stainton Rogers, W. (eds.), **The Sage Handbook of qualitative research in psychology**. London: Sage.
11. British Psychological Society (BPS) (2010). **Code of human research ethics**. Leicester.
12. Burawoy, M. (2005). American sociological association presidential address: For public sociology. **American Sociological Review**, 70 (1), 4-28.
13. Christians, C. G. (2005). Ethics and politics in qualitative research. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.), **The Sage Handbook of qualitative research**. Third edition. Thousand Oaks: Sage, 139-181.

14. Cohn, E. S. & Lyons, K. D. (2003). The perils of power in interpretive research. **American Journal of Occupational Therapy**, 57 (1), 40–48.
15. Čorkalo Biruški, D. (2012). Lessons learned from the Former Yugoslavia: The case of Croatia. In: Landis, D. & Albert, R. (eds.), **Handbook of ethno-political conflict**. New York: Springer Verlag, 327-348.
16. Čorkalo Biruški, D. & Ajduković, D. (2013). **Praćenje i evaluacija pružanja usluga žrtvama nasilja u obitelji smještenih u skloništa: Završni evaluacijski izvještaj**. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć (neobjavljeno).
17. Čorkalo, D., Ajduković, D., Weinstein, H., Stover, E., Djipa, D. & Biro, M. (2004). Neighbors again? Inter-community relations after ethnic violence. In: Stover, E. & Weinstein, H. (eds.), **My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity**. Cambridge: Cambridge University Press, 143-161.
18. Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (1994). Introduction: Entering the field of qualitative research. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.), **The Sage handbook of qualitative research**. London: Sage, 1-17.
19. Doucet, A. & Mauthner, M. (2002). Knowing responsibility: Linking ethics, research practice and epistemology. In: Mauthner, M., Birch, M., Jessop, J. & Miller, T. (eds.), **Ethics in qualitative research**. London: Sage, 123-145.
20. Edwards, R. & Mauthner, M. (2002). Ethics and feminist research: Theory and practice. In: Mauthner, M., Birch, M., Jessop, J. & Miller, T. (eds.), **Ethics in qualitative research**. London: Sage, 14-31.
21. Egharevba, I. (2001). Researching an-»other« minority ethnic community: Reflections of a black female researcher on the intersections of race, gender and other power positions on the research process. **International Journal of Social Research Methodology**, 4 (3), 225-241.
22. Fine, M. (1994). Working the hyphens. Reinventing self and other in qualitative research. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.), **The Sage handbook of qualitative research**. London: Sage, 70-82.
23. Fisher, P. (2012). Ethics in qualitative research: »Vulnerability«, citizenship and human rights. **Ethics and Social Welfare**, 6 (1), 2-17.
24. Fossey, E., Harvey, C., McDermott, F. & Davidson, L. (2002). Understanding and evaluating qualitative research. **Australian and New Zealand Journal of Psychiatry**, 36 (6), 717-732.
25. Freedman, S., Čorkalo, D., Levy, N., Abazović, D., Leebaw, B., Ajduković, D., Djipa, D. & Weinstein, H. (2004). Public education and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia. In: Stover, E. & Weinstein, H. (eds.), **My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity**. Cambridge: Cambridge University Press, 226-247.
26. Grant, R. W. & Sugarman, J. (2004). Ethics in human subjects research: Do incentives matter? **Journal of Medicine and Philosophy**, 29 (6), 717-738.

27. Greig, A., Taylor, J. & MacKay, T. (2007). **Doing research with children**. Los Angeles: Sage.
28. Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.), **The Sage handbook of qualitative research**. Third edition. Thousand Oaks: Sage, 105-117.
29. Guillemin, M. & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and »ethically important moments« in research. **Qualitative Inquiry**, 10 (2), 261-280.
30. Hammersley, M. & Atkinson, P. (2007). **Ethnography: Principles in practice**. New York: Routledge.
31. Haggerty, K. D. (2004). Ethics creep: Governing social science research in the name of ethics. **Qualitative Sociology**, 27 (4), 391-414.
32. Haverkamp, B. E. (2005). Ethical perspectives on qualitative research in applied psychology. **Journal of Counseling Psychology**, 52 (2), 146-155.
33. Hewitt, J. (2007). Ethical component of researcher-researched relationships in qualitative interviewing. **Qualitative Health Research**, 17 (8), 1149-1159.
34. Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2008). **Social psychology**. Harlow: Pearson.
35. Irwin, K. (2006). Into the dark heart of ethnography: The lived ethics and inequality of intimate field relationships. **Qualitative Sociology**, 29 (2), 155-175.
36. Israel, M. & Hay, I. (2006). **Research ethics for social sciences. Between ethical conduct and regulatory compliance**. Sage: London.
37. Janesick, V. J. (2004). The dance of qualitative research design. Metaphor, methodolatry, and meaning. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.), **The Sage handbook of qualitative research**. London: Sage, 209-219.
38. Johnson, B. & Macleod Clarke, J. (2003). Collecting sensitive data: The impact on researchers. **Qualitative Health Research**, 13 (3), 421-434.
39. Knapp, S. J. & VandeCreek, L. D. (2006). **Practical ethics for psychologists. A positive approach**. Washington, D. C.: American Psychological Association.
40. Knox, C. (2001). Establishing research legitimacy in the contensed political ground of contemporary Northern Ireland. **Qualitative Research**, 1 (2), 205-222.
41. **Kodeks etike psihološke djelatnosti Hrvatske psihološke komore**. (2004).
42. Koocher, G. P. & Keith-Spiegel, P. (2008). **Ethics in psychology and the mental health professions. Standards and cases**. Oxford: Oxford University Press.
43. Lavis, V. (2010). Multiple research identities: Highlighting tensions and implication for ethical practice in qualitative interviewing. **Qualitative Research in Psychology**, 7 (4), 316-331.
44. Leckie, G. (2008). Researcher roles. In: Given, L. M. (ed.), **The Sage encyclopedia of qualitative research methods**. Volume 2. Los Angeles: Sage, 771-777.
45. Maier, S. L. & Monahan, B. A. (2010). How close is too close? Balancing closeness and detachment in qualitative research. **Deviant Behavior**, 31 (1), 1-32.

46. McCurdy, D. B. & Fitchett, G. (2011). Ethical issues in case study publication: »Making our case(s)« ethically. **Journal of Health Care Chaplaincy**, 17 (1-2), 55-74.
47. McGinn, M. (2008). Researcher-participant relationship. In: Given, L. M. (ed.), **The Sage encyclopedia of qualitative research methods**. Volume 2. Los Angeles: Sage, 767-771.
48. Miller, T. & Bell, L. (2005). Consenting to what? Issues of acces, gate-keeping and »informed« consent. In: Mauthner, M., Birch, M., Jessop, J. & Miller, T. (eds.), **Ethics in qualitative research**. London: Sage, 53-69.
49. Ogden, R. (2008). Participant. In: Given, L. M. (ed.), **The Sage encyclopedia of qualitative research methods**. Volume 2. Los Angeles: Sage, 597-598.
50. Olesen, V. (2005). Early millennial feminist qualitative research: Challenges and contours. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.), **The Sage handbook of qualitative research**. Third edition. Thousand Oaks: Sage, 235-278.
51. Orb, A., Eisenhauer, L. & Wynaden, D. (2000). Ethics in qualitative research. **Journal of Nursing Scholarship**, 33 (1), 93-96.
52. Parker, I. (2004). Criteria for qualitative research in psychology. **Qualitative Research in Psychology**, 1 (2), 95-106.h
53. Pearson, G. (2009). The researcher as hooligan: Where »participant« opservati-on means breaking the law. **International Journal of Social Research Methodology**, 12 (3), 243-255.
54. Pitts, M. J. & Miller-Day, M. (2007). Upward turning points and positive rapport development across time in research-participant relationship. **Qualitative Research**, 7, 177-201.
55. Pryke, S. (2004). Some of our people can be the most difficult. Reflections on difficult interviews. **Sociological Research Online**, 9 (1). Preuzeto s: <http://www.socresonline.org.uk/9/1/pryke.html> (15. 02. 2013.).
56. Punch, M. (1994). Politics and ethics in qualitative research. In: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.), **Handbook of qualitative research**, Thousand Oaks: Sage, 83-97.
57. Rager, K. (2005). Compassion stress and the qualitative researcher. **Qualitative Health Research**, 15 (3), 423-430.
58. Ramcharan, P. & Cutcliffe, J. R. (2001). Judging the ethics of qualitative research: Considering the »Ethics as process model«. **Health and Social Care in the Community**, 9 (6), 358-366.
59. Reidy, C. M., Taylor, L. K., Merrilees, C. E., Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D. & Cummings, E. M. (2015). The political socialization of youth in a post-conflict community. *International Journal of Intercultural Relations*, 45, 11-23.
60. Richards, H. & Emslie, C. (2000). The »doctor« or »the girl from the university«? Considering the influence of professional roles on qualitative interviewing. **Family Practice**, 17 (1), 71-75.

61. Richards, H. M. & Schwartz, L. J. (2002). Ethics of qualitative research: Are there special issues for health research. **Family Practice**, 19 (2), 135-139.
62. Rimac, I. & Ogresta, J. (2012). Etički standardi primjene fokusnih grupa u istraživanju nasilja nad djecom u obitelji. **Ljetopis socijalnog rada**, 19 (3), 479-514.
63. Ryan, L., Kofman, E. & Aaron, P. (2011). Insiders and outsiders: Working with peer researchers in researching Muslim communities. **International Journal of Social Research Methodology**, 14 (1), 49-60.
64. Sieber, J. (2004). Empirical research on research ethics. **Ethics and Behavior**, 14 (4), 397-412.
65. Silverman, D. (2005). **Doing qualitative research. A practical handbook**. London: Sage.
66. Sindig, C. & Aronson, J. (2003). Exploring failures, unsettling accommodations: Tensions in interview practice. **Qualitative Research**, 3 (1), 95-117.
67. Smith, M. B. (2005). Moral foundations of research with human participants. In: Sales, B. D. & Folkman, S. (eds.), **Ethics in research with human participants**. Washington, D. C.: American Psychological Association, 3-10.
68. Smyth, M. & Robinson, G. (eds.) (2001). **Researching violently divided societies. Ethical and methodological Issues**. Tokyo: United Nations University Press.
69. Smythe, W. E. & Murray, M. J. (2000). Owning the story: Ethical considerations in narrative research. **Ethics and Behavior**, 10 (4), 311-336.
70. Somekh, B. (2008). Action research. In: Given, L. M. (ed.), **The Sage encyclopedia of qualitative research methods**. Volume 1. Los Angeles: Sage, 4-7.
71. Thompson, A. R. & Russo, K. (2012). Ethical dilemmas for clinical psychologists in conducting qualitative research. **Qualitative Research in Psychology**, 9 (1), 32-46.
72. Tillmann-Healy, L. M. (2003). Friendship as method. **Qualitative Inquiry**, 9 (5), 729-749.
73. Toma, J. D. (2000). How getting close to your subjects makes qualitative data better. **Theory into Practice**, 39 (3), 177-184.
74. Vučković Juroš, T. (2011). Reporting on the issues of research rigour and ethics: The case of publications using qualitative methods in the Croatian social science journals. **Revija za sociologiju**, 41 (2), 161-184.
75. Warren, C. A. B. & Karner, T. X. (2005). **Discovering qualitative methods. Field research, interviews, and analysis**. Los Angeles, Roxbury Publishing Company.
76. Willig, C. (2008). **Introducing qualitative research in psychology. Adventures in theory and method**. New York: McGraw Hill-Open University Press.
77. Yassour-Borochwith, D. (2004). Reflections on the researcher-participant relationship and the ethics of dialogue. **Ethics and Behavior**, 14 (2), 175-186.
78. <http://www.apastyle.org/learn/faqs/subjects-and-participants.aspx> (30. 09. 2013.).

Dinka Čorkalo Biruški

Department of Psychology

Faculty of Humanities and Social Sciences

University of Zagreb

ETHICAL CHALLENGES OF QUALITATIVE RESEARCH IN COMMUNITIES: FROM PLANNING TO THE RESEARCH REPORT

SUMMARY

The paper critically examines ethical challenges in qualitative research. The major point of departure is the claim that quantitative research is different from qualitative in a methodological sense, but the research ethics is not fundamentally different though there is a difference in intensity, amount and presence of ethical concerns. However, because of this difference the ethical issues in qualitative research are more epistemological in nature and are essentially methodological; hence if left unresolved, they could directly influence the validity and reliability of the research. The paper outlines an ethical map of qualitative research which defines the whole process, starting from preparation of the research, through data collection, with an emphasis on the research-participant relationship, and ending with the reporting of results. We discuss the ethical aspects of all research phases, with special importance being placed on the ethics of building the relationship between the researcher and participants. Specific aspects of informed consent in qualitative research have been analyzed as well as the ethics of reporting the results. Starting from the critical theory point of view, an approach of positive or active ethics has been established, advocating the practice of the highest ethical standards as necessary preconditions for conducting trustworthy qualitative research.

Key words: *ethics, qualitative research, informed consent, researcher-participants relationship, positive or active ethics.*

